

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«ГРОДЗЕНСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ
ІМЯ ЯНКІ КУПАЛЫ»

КАФЕДРА БЕЛАРУСКАЙ ФІЛАЛОГІІ

**ФІЛАЛАГІЧНАЕ КРАЯЗНАЎСТВА ГРОДЗЕНШЧЫНЫ:
МАТЭРЫЯЛЫ І ДАСЛЕДАВАННІ**

Зборнік навуковых артыкулаў

Заснаваны ў 2012 годзе

Выпуск 8:

ДА 95-ГОДДЗЯ 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ПРАФЕСАРА І. Я. ЛЕПЕШАВА

Гродна
ГрДУ імя Я. Купалы
2019

УДК 821.161.3:811.161.3
ББК 80
Ф51

Выданне выходзіць з 2012 года

Рэкамендавана Саветам філалагічнага факультэта
ГрДУ імя Я. Купалы

Рэдакцыйная калегія:

*М. А. Даніловіч, А. Э. Сабуць (галоўныя рэдактары),
Р. К. Казлоўскі, А. С. Садоўская, Ж. С. Сіплівеня,
С. М. Тарасава, І. М. Хлусевіч, М. А. Якалцэвіч*

Рэцэнзенты:

*Нікіцевіч А. В., доктар філалагічных навук, прафесар;
Максімовіч В. А., доктар філалагічных навук, прафесар*

Філалагічнае краязнаўства Гродзеншчыны: матэрыялы і
Ф51 даследаванні : зб. навук. арт. Вып. 8 : Да 95-годдзя з дня
нараджэння прафесара І. Я. Лепешава / ГрДУ імя Я. Купалы, каф.
бел. філал. ; рэдкал.: М. А. Даніловіч (гал. рэд.), А. Э. Сабуць (гал.
рэд.) [і інш.]. – Гродна : ГрДУ, 2019. – 179 с.

ISBN 978-985-582-303-3

У чарговым зборніку «Філалагічнае краязнаўства Гродзеншчыны: матэрыялы і даследаванні» змяшчаюцца артыкулы, прысвечаныя такім кірункам філалагічнага краязнаўства Гродзеншчыны, як лінгвістычнае, літаратурнае і фальклорнае. Прыводзяцца тэарэтычныя даследаванні і мікраслоўнікі лексічных адзінак, фразеалагізмаў, прыказак, айконімаў, мікратапонімаў, мянушак з асобных рэгіёнаў Гродзеншчыны; краязнаўчыя даследаванні пра пісьменнікаў, друк Гродзеншчыны, пра народныя абрады і творы вуснай народнай творчасці. Разлічана на мовазнаўцаў, літаратуразнаўцаў, фалькларыстаў, этнографаў, гісторыкаў, культуролагаў, студэнтаў, настаўнікаў, школьнікаў – усіх, хто цікавіцца родным словам, духоўнай культурай Гродзеншчыны.

УДК 821.161.3:811.161.3
ББК 80

© Установа адукацыі
«Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Янкі Купалы», 2019

ISBN 978-985-582-303-3

ШПА'РЛІХА ж. Мянущка жанчыны, дадзеная ёй па прозвішчы бацькі Шпарло. *Шпарліха была добрай жанчынкай, разважлівай.*

ШТЭ'ЙНА ж. Мянущка жанчыны, якая дапытывалася, што значыць «ферштэйн».

ШЫ'ШКА ж. Мянущка жанчыны. *Шышка зараз кожны дзень у лес ходзіць, у ягады.*

Ю'РЧЫКІ мн. Мянущка членаў сям'і, дадзеная па імені дзеда Юра. *Кожнае лета Юрчыкі ездзілі адпачываць усім сямействам у Турцыю.*

ЯКУБЦЫ' мн. Мянущка членаў сям'і, дадзеная ім па імені дзядулі Якаў. *Якубцы паехалі ў горад на кірмаш.*

Я'НАЧКІ мн. Мянущка членаў сям'і, дадзеная па імені бабулі Яна. *Яначкі ўсім сваім сямействам пайшлі на сенакос.*

УДК 811.161.3

С. А. Янушкевіч

ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНЫЯ ТЫПЫ АЙКОНІМАЎ ІЎЕЎШЧЫНЫ

Кожны населены пункт мае ўласную назву, якая выконвае тапанімічную функцыю. Такую назву дае геаграфічнаму аб'екту чалавек. Выбар прыметы, па якой названа паселішча, залежыць ад многіх фактараў: гістарычных і геаграфічных умоў, асаблівасцей і часу засялення, узроўню развіцця грамадства, традыцый найменавання і інш. Па гэтай прычыне ў аснову назвы трапляе далёка не кожнае слова, а толькі тое, якое мае важнае для свайго часу значэнне. У адзін перыяд матывавальнай базай з'яўляецца слова, якое называе прыродна-геаграфічныя асаблівасці мясцовасці (*Бор, Балотца, Горка, Дубкі, Азёры*), у іншы – назва калектыву першапаселенцаў па імені, прозвішчы (*Андрушы, Базылі, Кулікі, Сіманы*), па роду заняткаў (*Асочнікі, Канюхі, Стральцы*), гідронім (*Ласосна, Нямнова*), айконім (*Падазёркі, Падбершты, Паддубна*) і г. д.

У артыкуле разглядаюцца семантычныя тыпы слоў, якія ляглі ў аснову ўласных назваў населеных пунктаў Іўеўскага раёна.

Іўеўскі раён размешчаны на паўночным усходзе Гродзенскай вобласці. Утвораны ў 1940 г. у складзе Баранавіцкай вобласці, з 1954 г. уваходзіць ў Гродзенскую вобласць. Тут размяшчаюцца 373 населеныя пункты. Большасць насельніцтва складаюць беларусы, каля 30 % – палякі, 3 % – рускія, 1,5 % – татары і каля 1 % – іншыя нацыянальнасці [1].

У XVII – пачатку XX стст. у мястэчках *Їе, Трабы, Ліпнішкі* пражывала шмат яўрэяў. Большасць населеных пунктаў узнікла ў XVIII–XIX стст. Засяленне тэрыторыі Їеўшчыны пачалося славянскімі плямёнамі яшчэ да нашай эры. У X–XIII стст. з’яўлялася ўскраінай Полацкага княства ў бліжэйшым суседстве з літоўскімі плямёнамі. Пасля заснавання князем Міндоўгам Вялікага Княства Літоўскага (1253 г.) увайшла ў яго склад. З 1569 г. знаходзіцца ў саставе Рэчы Паспалітай і пасля яе падзелу (1795 г.) – у складзе Расійскай імперыі [2].

Тэрыторыя Їеўскага раёна размешчана ў ландшафтным асяроддзі, якое ўяўляе сабой даліну паміж Навагрудскім і Ашмянскім узвышшамі, утвораную поплавам Нёмана і прылеглымі да яга надпоплаўнымі тэрасамі. Менавіта гэтыя прыродна-ландшафтныя акалічнасці і паўплывалі на гістарычныя працэсы рассялення ў краі.

Паводле семантыкі ўтваральных асноў айконімы Їеўшчыны падзяляюцца на тры групы:

- а) айконімы апелятыўнага паходжання;
- б) айконімы антрапанімічнага паходжання;
- в) айконімы гідранімічнага паходжання.

Важную ролю ў фарміраванні назваў населеных пунктаў адыграла апелятыўная лексіка. Шматлікія мясцовыя тэрміны з’явіліся базай для ўтварэння найменняў. Частка апелятываў трапіла ў склад айконімаў без якіх-небудзь змен, іншая пазначылася толькі сваёй асновай, да якой далучыліся тапонімаўтваральныя сродкі. Напрыклад, *Брады, Лугавая, Грэбля, Пасека, Масткі, Гута, Залессе, Забалаць* і інш. Апелятыўныя асновы гэтай групы адлюстроўваюць наступныя рэаліі:

- 1) прыродна-геаграфічныя асаблівасці мясцовасці;
- 2) розныя віды практычнай дзейнасці чалавека;
- 3) назвы калектываў людзей.

Агульныя назвы першай падгрупы ў складзе айконімаў абазначаюць:

а) лясныя масівы, пароды дрэў: бор, барок (*Круглы Бор, Шчучы Бор, Сухі Барок*), лес (*Залессе, Залясоўшчына*), бярэзіна (*Мільва-Бярэзіна, Бярэзаўцы*), ельнік (*Заельнікі*), іва (*Їе*), дзерань «свідзіна» (*Дарані*) і інш.;

б) водныя басейны, лагчыны, забалочаныя месцы: балота (*Забалаць*), ручай (*Чорны Ручай*), бераг (*Белы Бераг, Заберазь*), брод (*Брады*), вусце (*Завусць*), луг (*Лугавая, Чорны Луг*) і інш.

Айконімы гэтага тыпу ў тапаніміцы адносяцца да тапаграфічных назваў.

Амаль столькі ж назваў (23 айконімы) адлюстроўваюць лексіку, якая звязана з разнастайнай дзейнасцю мясцовага насельніцтва. У навуковай літаратуры найменні гэтага тыпу прынята называць культурнымі [3].

Назвы 4 населеных пунктаў адлюстравалі ў аснове апелятыў са значэннем «тып пасялення»: *Навасёлкі* ← *навасёлкі* «новае пасяленне», *Навасяды* ← *навасады* «тое, што і навасёлкі», *Каменная Слабада* ← *слабада* «тып пасялення, жыхары якога надзяляліся пэўнымі ільготамі: вызваляліся ад уплаты подацей, выканання павіннасцей на пэўны тэрмін (звычайна ад 3 да 10 і болей гадоў) з мэтай больш хуткага засялення новых тэрыторый [4]. На тэрыторыі Гродзеншчыны айконімы з такой асновай зафіксаваны ва ўсходніх і паўднёвых раёнах (Астравецкі, Воранаўскі, Навагрудскі). У заходняй частцы замест *слабада* выступае семантычна тоесны апелятыў *воля, вулька*.

У асновах уласных геаграфічных назваў знайшла сваё адлюстраванне і земляробчая лексіка. Зямля спрадвечу з'яўлялася для чалавека аб'ектам першаступеннай ўвагі. І распрацоўка зямельных участкаў была не самамэтай, а жыццёвай неабходнасцю. Паколькі значная частка Ёўеўшчыны ў мінулым была пакрыта лясамі, то асноўным спосабам распрацоўкі зямель пад пасевы было падсечна-агнявое земляробства. Частка тэрмінаў, звязаных з распрацоўкай гэтых дзялянак, трапіла ў склад айканіміі. Апелятыў *поле* вядомы на даследуемай тэрыторыі ў значэнні «апрацаваная зямля, дзе няма лесу; наогул зямельны надзел якога-небудзь гаспадара» (*Аднаполь, Круглае Поле*). Некаторыя геаграфічныя тэрміны набылі пераноснае значэнне і, трапіўшы ў сферу практычнай дзейнасці чалавека, яны аказаліся ўцягнутымі ў тапонімаўтваральны працэс. Так здарылася і з апелятывам *востраў*. На першы погляд незразумела, чаму чалавек сяліўся на астраўку. Тым больш, для сучаснай тапаграфіі Беларусі яны не з'яўляюцца тыповай прыметай. У старажытнасці адваіваныя або прыродныя сярод лясіста-балоцістай мясцовасці астраўкі былі важнымі атрыбутамі спецыфічнай для прыродных умоў Беларусі астраўной сістэмы земляробства (*Астрада, Астраўцы*). Тэрмін *навіна* «распрацаваны ў лесе зямельны надзел» лёг у аснову назвы *Навінкі, трабы* «шырокая просека ў лесе» ляжыць ў аснове айконіма *Трабы*.

У склад айканіміі рэгіёна трапілі і іншыя тэрміны, звязаныя з дзейнасцю людзей. Вёска *Будзішча* заснавана на месцы, дзе стаяла *буда* «часовае збудаванне, у якім жылі смалакуры – людзі, што здабывалі дзёгаць». Вёска *Гумнішча* атрымала назву ад слова *гумно, Пунішча* – ад *пуня* «адрына». У аснове айконімаў *Грэбля, Высокая Грэбля* ляжыць

апелятыў *грэбля*, *Масткі* – апелятыў *масток*, *Пасека* – апелятыў *пасека*, *Гута* – апелятыў *гута* «шклозавод» і інш.

Адносна невялікую колькасць адапелятыўных адзінак складаюць айконімы, якія аформіліся на базе калектыўных назваў пасяленцаў. Айконімы гэтага тыпу паводле семантыкі ўтваральных асноў падзяляюцца на дзве групы:

а) уласныя геаграфічныя імёны, асновай якіх з’яўляецца назва людзей па службе ці занятку;

б) найменні, асновай якіх з’яўляецца назва людзей па асаблівасцях месца жыхарства.

Матывавальныя асновы айконімаў першай групы найчасцей абазначалі назвы людзей па той ці іншай павіннасці, што выконвалася на карысць каралеўскага, княжацкага ці біскупскага двара. Да XVII ст. на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага жыхары пэўнага паселішча выконвалі нейкую адну павіннасць, якая была замацавана за імі і перадавалася з пакалення ў пакаленне. Такая сістэма паступова ліквідуецца пасля рэформ каралевы Бонны (XVI ст.). Службы ўжо драбіліся, і абавязкі замацоўваліся не за населеным пунктам, а за сем’ямі людзей, якія ў ім жылі. Па гэтай прычыне назва якой-небудзь павіннасці вельмі рэдка трапляе ў аснову наймення новага паселішча. Таму можна сцвярджаць, што большасць назваў гэтага тыпу ўзнікла да XVII ст. Напрыклад, в. *Агароднікі* зафіксавала апелятыў *агароднікі*. У мінулым так называлі бедных сялян, якія пасля скасавання прыгонніцтва на Беларусі атрымлівалі ад феодала 3 маргі зямлі на агарод і абслугоўвалі панскія фальваркі. З XVI ст. пачынае развівацца фальварачная сістэма і становіцца нявыгадна трымаць у маёнтку нявольнікаў. Іх у галодныя гады ўладальнік мог выгнаць са двара. У Статут ВКЛ 1529 г. была ўключана норма, якая абавязвала феодалаў карміць нявольнікаў. Ды і выгнанне нявольнікаў не адпавядала ні шляхецкаму гонару, ні эканамічным інтарэсам феодалаў. Таму лепш было пасадзіць былых падняволеных на зямлю. Ім выдзялялі 3 маргі зямлі (каля 2 га) [5]. Вёска *Дайліды* (*дайліды* – майстры, будаўнікі), в. *Кавалі* (*кавалі* – рамеснікі, што займаліся коўкай металу), в. *Дварчане*, в. *Падваранцы* (*дварчаны* – людзі, што жылі і служылі пры двары пана). Асновы айконімаў другой групы матывуюцца ў асноўным найменнямі калектыву людзей, якія пасяліліся ў межах геаграфічнага аб’екта, названага ў аснове апелятыва. Напрыклад, в. *Бярэзаўцы* (*бярозаўцы* «пасяленцы ў бярозавым лесе»), в. *Гаяўцы* (*гай*), в. *Грушанцы* (*груша*), в. *Дабраўляны* (*дуброва*) і інш.

Такім чынам, уласныя назвы апелятыўнага паходжання складаюць каля 20 % айканіміі рэгіёна. Большасць тэрмінаў, разгледжаных у гэтай групе, з'яўляецца рэальнымі словамі сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Напрыклад, *бераг, брод, гара, лес, ручай, бор, грэбля, гай, пасека* і інш. захавалі сваё значэнне і актыўна выкарыстоўваюцца ў якасці геаграфічных апелятываў. Частка слоў выйшла з актыўнага ўжытку (*гута, буда*), частка лексем вядома толькі ў мясцовых гаворках (*траба* – шырокая просека ў лесе, *дзерань* – мясцовая назва свідзіны, кустовай расліны сямейства кізілавых з белымі, жоўтымі або ружовымі кветкамі). На аснове айконімаў рэгіёна гэтага тыпу мы маем магчымасць рэканструяваць былыя дыялектныя і літаратурныя словы, якія зараз невядомы ў сучаснай мове. Напрыклад, словам *агароднікі* называлі падданных ВКЛ, якія атрымлівалі ад феодала 2 гектары зямлі на свае патрэбы. Тэрмін *трабы* азначаў у мінулым «шырокую просеку ў лесе», *навіна* – «тып зямельнага надзелу» і інш.

Прыкладна палова айконімаў Іўеўшчыны (54 %) зафіксавала ў сваіх асновах уласнае імя або прозвішча чалавека. Большасць назваў гэтага тыпу сфарміравалася ў перыяд, калі існавала прыватная ўласнасць на зямлю. Людзі, набыўшы новы надзел зямлі, выкарыстоўвалі сваё імя ці прозвішча для назвы гэтай уласнасці. Такую назву магло пераймаць і паселішча, якое заснаваў уласнік зямлі, або калектыву людзей, які апрацоўваў яе. Напрыклад, в. *Адамава* атрымала назву ад імя ўладальніка вёскі Адама Красоўскага; назва в. *Закрэўчына*, засведчыла ў аснове прозвішча Закрэўскі, на набытай якога зямлі ўзнікла паселішча; в. *Мількі* атрымала назву ад роду Мілько, які апрацоўваў зямлю; в. *Ёдкавічы* названа паводле прозвішча гаспадара Ёдка, нашчадкі якога заснавалі вёску. Найменні, што ўтварыліся ад прозвішчаў, больш познія па паходжанні ў параўнанні з назвамі, у асновах якіх ляжаць імёны, паколькі прозвішчы на Беларусі функцыянуюць з XVII ст. [6]. Канешне, немагчыма дакладна вызначыць, колькі паселішчаў было названа па прозвішчах, колькі па імёнах і мянушках, бо лёс іх цесна пераплятаецца. Імёны, мянушкі з часам станавіліся прозвішчамі, і невядома, на якой стадыі свайго існавання яны адбіліся ў айконімах. Назвы населеных пунктаў утварыліся як ад уласных асабовых кананічных імёнаў, так і ад імёнаў апелятыўнага паходжання. Калі першыя назвы можна аднесці да пэўнай групы без асаблівых праблем, то другія айконімы выклікаюць пэўныя цяжкасці: невядома, што з'яўляецца асновай наймення – імя-мянушка ці апелятыў. Напрыклад, в. *Кавалі* атрымала назву ад слова каваль ці прозвішча Каваль, в. *Новікі* – ад апелятыва новы або прозвішча

Новік? Пры арэальным даследаванні такія айконімы нельга адназначна аднесці да адной з груп. Рэгіянальнае вывучэнне, пры якім ствараецца магчымасць комплекснага і больш дэталёвага даследавання оніма і геаграфічнага аб'екта, названага ім, знімае і нават ліквідуе гэтую двухсэнсавасць. У айчынным тапаніміцы класіфікацыя айконімаў антрапанімічнага паходжання традыцыйна праводзіцца паводле характару імя або прозвішча, што ляжыць у аснове назвы. Вылучаюцца айконімы, утвораныя ад уласных асабовых кананічных імён і айконімы, утвораныя ад апелятыўных уласных асабовых імён. У нашай працы айконімы гэтага тыпу падзяляюцца на тры падгрупы:

- а) родавыя назвы;
- б) патранамічныя назвы;
- в) прыналежныя назвы.

Асновы родавых найменняў абазначаюць калектыўную назву заснавальнікаў паселішча па іх агульным прозвішчы, імені ці мянушцы. У сярэднія вякі калектывам, які засяляўся на новыя землі, з'яўляўся ў асноўным род, у пазнейшы перыяд гэтую функцыю выконвалі сем'і. Таму ў навуковай літаратуры паралельна з тэрмінам *родавыя назвы* ўжываецца тэрмін *сямейныя назвы*. Каля 60 % айконіаў антрапанімічнага паходжання Іўеўскага раёна складаюць родавыя назвы. Абсалютная большасць гэтых найменняў утварылася на аснове імёнаў-мянушак. Напрыклад, *Барсукі* ← Барсук, *Бакішты* ← Бакшта, *Батукі* ← Батук, *Бялевічы* ← Бялевіч, *Більмоны* ← Більмон, *Бабровічы* ← Бабровіч, *Бобрыкі* ← Бобрык, *Брынюкі* ← Брынюк, *Бурдукі* ← Бурдук, *Верашчакі* ← Верашчака, *Высоцкія* ← Высоцкі, *Гелуці* ← Гелуць, *Драбышы* ← Дробыш, *Дубаносы* ← Дубанос, *Дулькі* ← Дулько, *Дуды* ← Дуда, *Жылічы* ← Жыліч, *Каўкелі* ← Каўкель, *Каўшары* ← Коўшар, *Квачы* ← Квач, *Кірвелі* ← Кірвель, *Кеўры* ← Кеўра, *Кіслыя* ← Кіслы, *Кулікі* ← Кулік, *Лабачы* ← Лобач, *Лапаты* ← Лапата, *Лежневічы* ← Лежневіч, *Лелюкі* ← Лялюк, *Лейкі* ← Лейка, *Ляпешкі* ← Ляпешка, *Макуці* ← Макуць, *Меляхі* ← Мелях, *Нарэйкі* ← Нарэйка, *Некрашы* ← Некраш, *Чаркесы* ← Чаркес, *Чашэйкі* ← Чашэйка, *Чарнэлі* ← Чарнэль, *Чэрневічы* ← Чарневіч, *Шавелы* ← Шавяла, *Русакі* ← Русак, *Слесары* ← Слесар і інш.

Уласныя кананічныя імёны ляжаць у асновах каля 30 % родавых назваў. Абсалютная большасць боскіх імёнаў прызнаны праваслаўнай і каталіцкай царквамі. «У працэсе функцыянавання традыцыйныя царкоўныя формы многіх імёнаў перажылі шэраг фанетычна-марфалагічных змен, у выніку чаго ў аснове з'явіліся шматлікія формы і

варыянты. Акрамя таго, на базе афіцыйных царкоўных і новых размоўна-бытавых форм з'явілася вялікая колькасць эмацыянальна-ацэначных імён» [6, с. 6]. Напрыклад, *Андрушкі* ← Андрушка (Андрэй), *Валодзікі* ← Валодзік (Владимир, Володимир), *Дарашы* ← Дораш (Дарафей), *Пяцкуны* ← Пяцкун (Пётр, Пеця, Пецька), *Багданцы* ← Багданец (Богдан), *Васілевічы* ← Васілевіч (Васіль), *Веркі* ← Верка (Вера), *Іванкі* ← Іванка (Іван, Іоан), *Кірэвічы* ← Кірэвіч (Кір, Кірэй), *Косці* ← Косця (Канстанцін), *Кузьмічы* ← Кузьміч (Косма, Кузьма), *Куправічы* ← Купрэвіч (Кіпрыян, Купрыян, Купра), *Макары* ← Макар, *Мацюкі* ← Мацюк (Мацей, Матфей), *Пацавічы* ← Пацэвіч (Іпацій, Пац), *Пятровічы* ← Пятровіч (Пётр), *Раманы* ← Раман, *Юнкавічы* ← Юнковіч (Юній), *Юрковічы* ← Юрковіч (Юрый, Юрка), *Савічы* ← Савіч (Савва), *Стоневічы* ← Станевіч (Станіслаў), *Харытоны* ← Харытон і г. д.

На стадыі ўзнікнення патранімічныя назвы абазначалі патомкаў або падуладных чалавека, імя ці прозвішча якога ляжыць у аснове наймення. Напрыклад, *Баранавічы*, *Зубавічы*, *Чэхаўцы* першапачаткова абазначалі патомкаў Баранава, Зубава, Чэха; *Войтавічы*, *Лычкоўцы* – падуладных Войта, Лычкова. «З цягам часу такая назва пераходзіла і на паселішча, якое заснавалі гэтыя людзі. Нейкі перыяд назва выкарыстоўвалася і для абазначэнне калектыву, і для абазначэння паселішча» [7]. Зразумела, немагчыма дакладна выявіць, што канкрэтна называе аснова айконіма: патомкаў ці падуладных, калі не захаваліся пра гэта звесткі ў гістарычных дакументах ці народных паданнях. Патранімічныя назвы падобны да родавых: словаўтваральнай базай першай і другой груп з'яўляецца назва калектыву. Акрамя таго, асобныя айконімы гэтых груп падобны па форме, і бывае цяжка вызначыць, чым матывуецца геаграфічнае імя – назвай роду ці назвай патомкаў. Гэта датычыцца тапонімаў на *-ічы*. Напрыклад, без дадатковага вывучэння нельга адназначна аднесці назвы вёсак *Васілевічы*, *Кузьмічы*, *Родзевічы* да адной з груп. У тапаніміцы прынята лічыць назвы на *-ічы* родавымі толькі ў тым выпадку, калі ў самім паселішчы ці ў ваколіцы выяўлены прозвішчы на *-іч*, ад якіх мог ўтварыцца айконім. Так, назва вёскі *Васілевічы* будзе адносіцца да родавых назваў, паколькі ў ёй жывуць людзі з прозвішчам Васілевіч. У астатніх выпадках падобныя айконімы адносяцца да патранімічных. Аднак, на нашу думку, часам гэтага бывае недастаткова. Так у вёсках і акаліцах *Паўлавічы*, *Мішуковічы*, *Карпавічы* зафіксаваны прозвішчы Паўловіч, Карповіч, Мішуковіч, якія маглі б стаць асновай для ўтварэння названых айконімаў. Гэта значыць, што апошнія павінны належаць да родавых назваў. Але пералічаныя паселішчы вядомы ўжо ў XVI ст., з часу, калі на Беларусі не існавалі

прозвішчы. Таму назвы вёсак трэба аднесці да патранімічных. Прозвішчы Паўловіч, Карповіч, Мішуковіч развіліся ў пазнейшы час на базе імёнаў па бацьку. У Іўеўскім раёне назвы гэтага тыпу складаюць 20 % айконімаў антрапанімічнага паходжання. Большасць з іх захавала ў аснове славянскія імёны-мянушкі і прозвішчы. Напрыклад, *Баранавічы* ← Баранаў, *Войтавічы* ← Войт, *Галунавічы* ← Галун, *Добавічы* ← Доба, *Дробыш*, *Дзешавічы* ← Дзеша, *Жыдзевічы* ← Жыд, *Ёдкавічы* ← Ёдка, *Ёдзенцы* ← Ёда, *Зубавічы* ← Зубаў, *Квяткоўцы* ← Квяткоў, *Лосеўцы* ← Лосеў, *Лычкоўцы* ← Лычко, *Козінцы* ← Козін, *Казевічы* ← Каза, Казей, *Лычкоўцы* ← Лыч, Лычко, *Моргавічы* ← Моргаў, *Роўбавічы* ← Роўба, *Чэхаўцы* ← Чэх, *Ціўнавічы* ← Цівун і г. д.

Нязначную колькасць складаюць назвы, асновы якіх засведчылі кананічныя імёны: *Карнавічы* ← Карп, *Мішуковічы* ← Мішук, Міша, Міхаіл, *Паўлавічы* ← Павел, *Родзевічы* ← Радзівон, Родзя, *Ціханавічы* ← Ціхан, *Яскавічы* ← Яська, Ясь, Ян, Іван і інш.

Першапачаткова прыналежныя найменні абазначалі прыналежнасць чалавеку, імя або прозвішча якога паслужыла асновай для ўтварэння назвы. Напрыклад, *Альфрэдава*, вёска, якая была ўласнасцю Альфрэда, *Лукашына* – паселішча, якое належыла Лукашу. Прыналежныя найменні фіксавалі не толькі імя або прозвішча чалавека, які на момант узнікнення назвы з'яўляўся ўласнікам зямлі, на якой заснавалася вёска, але часам і былога яе ўладальніка. Напрыклад, *Барэйкаўшчына* – вёска, якая пабудавана на зямлі, купленай у Барэйкі, *Цянюкаўшчына* – вёска, заснаваная на зямлі, набытай у Ценюкова і інш.

Прыналежныя назвы складаюць каля 40 % айконімаў антрапанімічнага паходжання.

Большая частка гэтых найменняў утварылася ад імён-мянушак. Напрыклад, *Бердаўшчына* ← Бердаў, *Бялымичына* ← Бялымаў, *Вайнілаўшчына* ← Вайніла, *Вораўшчына* ← Вораў, *Галубоцькаўшчына* ← Галубоцька, *Гуричызна* ← Гурскі, *Доўгеляўшчына* ← Доўгель, *Закрэўшчына* ← Закрэўскі, *Красоўшчына* ← Красоўскі, *Морына* ← Мор, *Мураўшчына* ← Мураў, *Палудаўшчына* ← Палудаў, *Пелкаўшчына* ← Пелкаў, *Петухова* ← Пятух, *Расальшчына* ← Расальскі, *Тэлькаўшчына* ← Тэлькаўскі, *Хаваншчына* ← Хаванскі і інш.

Чвэрць прыналежных найменняў захавала ў аснове кананічныя асабовыя імёны: *Адамава* ← Адам, *Бакунова* ← Бакун, Авакум, Абакун, *Барысаўка* ← Барыс, *Галенава* ← Алена, Гэлена, *Кузьмянка* ← Кузьма, *Косма*, *Лукашына* ← Лука, Лукаш, *Людзвінава* ← Людзвін, *Людмілін* ← Людміла, *Мікалаева* ← Мікола і інш.

Такім чынам, большасць айконімаў антрапанімічнага паходжання (каля 75 %) утварылася ад імёнаў-мянушак. Самую вялікую групу складаюць родавыя назвы (каля 60 %). Адментнасцю айканіміі даследуемага рэгіёна з’яўляецца адсутнасць назваў-прывячэнняў тыпу *Юзафполь*, *Янаполь* (горад Юзафа, горад Яна – ад грэч. polis горад), *Каліноўская* (былая Ліхасельцы, перайменавана ў гонар К. Каліноўскага), якія вядомы на тэрыторыі заходняй Гродзеншчыны.

Каля 10 % айканіміі Іўеўшчыны складаюць назвы, якія матывуюцца тапонімамі. Найменні гэтага тыпу паходзяць ад гідронімаў і айконімаў.

Са старажытных часоў вялікую ролю ў жыцці чалавека адыгрывалі рэкі і азёры. На іх берагах земляроб знаходзіў урадлівыя землі, жывёлавод – сенажаці, паляўнічы – здабычу. У Беларусі, дзе вялікія плошчы былі пакрыты лясамі і непраходнымі балотамі, рэкі з’яўляліся тымі жыццёвымі артэрыямі, з дапамогай якіх утрымлівалася сувязь з іншымі паселішчамі. Таму чалавек невыпадкова выбіраў для засялення мясціны, якія знаходзіліся бліжэй да вады. Абсалютная большасць старажытных населеных пунктаў Гродзеншчыны заснавана на берагах рэк. Так, г. Гродна (XII ст.) размясціўся на берагах р. Нёман, г. Ваўкавыск (XIII ст.) – на берагах р. Ваўкавыя, г. Свідзель (XVI ст.) – на берагах р. Свідаль (зараз Свідлянка), в. Котра (XVI ст.) – на берагах р. Котра.

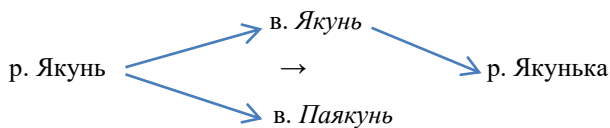
На тэрыторыі Іўеўскага раёна выяўлена 15 айконімаў, якія матывуюцца назвамі водных аб’ектаў. Частка паселішчаў пераймала ў чыстым выглядзе назву ракі: в. *Гаўя* ← р. Гаўя, в. *Чабынь* ← р. Чабынь і інш.

Айконім *Збойск* утварыўся ад гідроніма Збоя пры дапамозе гідранімічнага фарманта -ск.

Вёска *Чапунь* атрымала назву ад гідроніма Чапунь, а затым утвораны айконім паўплываў на функцыянаванне гідроніма: зараз рачулка мае назву Чапунька.

р. Чапунь → в. *Чапунь* → р. Чапунька.

Назва р. Якунь паслужыла асновай для ўтварэння 2 айконімаў: в. *Якунь*, в. *Паякунь* (на рацэ Якунь). Існаванне гэтых найменняў у сваю чаргу паўплывала на функцыянаванне гідроніма (зараз р. Якунька):

Гідронім *Аніта* лёг у аснову назвы вёскі *Аніта*, якая ў сваю чаргу стала базай для ўтварэння новага айконіма в. *Малая Аніта*.

Гідронім *Показь* з'явіўся базай утварэння айконіма *Показь*, заснаваны паблізу вёска ў сваю чаргу пераняла назву суседняй вёскі, у выніку чаго да аднаслоўных найменняў далучыліся дыферэнцыятары Вялікая – Малая.

У працэсе айконімаўтварэння аказаліся ўцягнутымі 25 айконімаў. Яны паслужылі базай для ўтварэння назваў суседніх паселішчаў, якія розняцца ад айконімаў-першаасноў дыферэнцыяльнымі кампанентамі ў форме прыметніка або лічэбніка, зрэдку прэфіксам ці суфіксам: *Малое Барава* (Вялікае Барава), *Малая Почарня* (Вялікая Почарня), *Малыя Князікоўцы* (Вялікія Князікоўцы), *Новае Козінава* (Старое Козінава), *Новая Вергань* (Старая Вергань), *Новая Жыжма* (Старая Жыжма), *Бакунова 2* (Бакунова 1), *Замошша 2* (Замошша 1), *Лаздуны 2* (Лаздуны 1), *Перуч 2* (Перуч 1), *Сябрынь 2* (Сябрынь 1) і інш.

Некаторыя назвы розняцца толькі адным дыферэнцыятарам:

в. *Батукі* – в. *Зарэчныя Батукі*.

У назвах трох населеных пунктаў зафіксавана родавая назва *Сонтакі* – в. *Сонтакі*, в. *Вялікія Сонтакі*, в. *Малыя Сонтакі*.

Адзінкавыя айконімы розняцца афіксамі: в. *Дуды* – в. *Паддуды* (каля в. *Дуды*), в. *Русакі* – в. *Русачкі* (г. зн., *Малыя Русакі*).

Неабходна зазначыць, што паселішчы, назвы якіх з'явіліся асновай ўласных імёнаў новых населеных пунктаў, спачатку мелі аднаслоўнае найменне. Пасля заснавання іншага пасялення з аднолькавай назвай да найменняў і першых, і другіх далучыўся дыферэнцыятар.

Аналіз семантыкі словаўтваральных асноў айконімаў паказвае, што ў працэсе ўтварэння ўласных назваў Іўеўшчыны ляжаць такія ж лексіка-семантычныя разрады слоў, што і ў айканіміі іншых рэгіёнаў Беларусі. Назіраецца розніца толькі ў ступені актыўнасці такіх разрадаў у словаўтварэнні ўласных назваў. Найбольш пашыранымі з'яўляюцца айконімы, якія матывуюцца антрапонімамі. Сярод гэтых назваў пераважаюць родавыя. Большую частку антрапонімаў (каля 70 %), якія ляжаць у аснове тапонімаў, складаюць імёны-мянушкі.

Апелятыўная лексіка выкарыстана ў якасці асновы 17 % айконімаў рэгіёна. Сярод апелятыўных утварэнняў пераважаюць тапаграфічныя назвы. Асноўная маса апелятыўных асноў з'яўляюцца словамі сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Частка апелятываў выйшла з актыўнага ўжытку і з'яўляецца словамі абмежаванага ўжывання: такія лексемы

зараз функцыянуюць як гістарызмы (напрыклад, агароднікі) або дыялектызмы (напрыклад, траба).

Тапонімы паслужылі базай для ўтварэння каля 10 % айконімаў Іўеўскага раёна. Больш за палову назваў гэтага тыпу (каля 63 %) аформілася на базе айконімаў. Большасць – гэта састаўныя назвы, якія ўтварыліся шляхам далучэння дыферэнцыяльных кампанентаў у форме прыметніка або лічэбніка да айконіма. Астатняя частка аформілася на аснове гідронімаў. У асноўным такія айконімы ўтварыліся шляхам пераносу назвы рэчкі на населены пункт (р. Гаўя → в. *Гаўя*), частка такіх айконімаў паўплывала на функцыянаванне гідронімаў, якія ляглі ў аснову назвы паселішча (р. Чапунь → в. *Чапунь* → р. Чапунька).

Спіс літаратуры

1. Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Іўеўскага раёна. – Мінск : БелТА, 2002.
2. 3 гісторыі вякоў і пакаленняў Іўеўскага краю : матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі. – Гродна, 1999.
3. Kondratiuk, M. Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostoczczyzny / M. Kondratiuk. – Wrocław, 1974. – 239 s.
4. Лемтюгова, В. П. Восточнославянская ойконимия апеллятивного происхождения / В. П. Лемтюгова. – Минск, 1983.
5. Янушкевіч, С. А. Пра адну з семантычных груп айконімаў беларуска-польскага пагранічча / С. А. Янушкевіч // Шлях да ўзаемнасці : матэрыялы VII міжнар. навук. канф., Беласток 16–18 ліп. 1999 г. – Беласток, 2000. – С. 65–71.
6. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія / М. В. Бірыла. – Мінск, 1966. – С. 4.
7. Rumut, K. Nazwy miast Polski / K. Rumut. – Wrocław, 1987. – S. 13.

ЗМЕСТ

«Я НЕ МАГУ НЕ ПСАЦЬ»: ІВАН ЯКАЎЛЕВІЧ ЛЕПЕШАЎ	5
І. Я. ЛЕПЕШАЎ ВА ЁСПАМІНАХ ВУЧНЯЎ І КАЛЕГ	5
<i>Даніловіч М. А. (Гродна). Такім ён быў</i>	5
<i>Руцкая А. В. (Гродна). Руплівец на ніве навукі</i>	9
<i>Садоўская А. С. (Гродна). Яго асоба паўстае ў самых светлых фарбах</i>	12
<i>Хлусевіч І. М. (Гродна). Добры геній беларускай зямлі</i>	13
<i>Шандроха Н. Э. (Гродна). «А галоўнае – самадысцыпліна і праца, праца, штодзённая, напружаная...»: Слова пра Чалавека-легенду, прафесара І. Я. Лепешава</i>	15
<i>Якалцэвіч М. А. (Гродна). Знакаміты вучоны, педагог, патрыёт</i>	17
<i>Якшук Л. М. (Гродна). Шырокай і шчырай душы Настаўнік</i>	19
<i>Лепешаў І. Я. У Беларусі ці на Беларусі, або Як пісаць, каб пісаць правільна?</i>	20
ЛІНГВІСТЫЧНАЕ КРАЯЗНАЎСТВА	24
ЛЕКСІКА	24
<i>Аляхновіч М. В., Лапнеўская Р. Т., Кузьміч Г. А. (Гродна). Безэквівалентная лексіка ў вершах Галіны Самойлы</i>	24
<i>Лісоўская І. С. (Гродна). Адлюстраванне працэсу маўлення ў гаворцы Мастоўшчыны</i>	27
ФРАЗЕАЛОГІЯ, ПАРЭМІЯЛОГІЯ	33
<i>Даніловіч М. А. (Гродна). Фразеалагізмы з кампанентам вуха ў гаворках Гродзеншчыны (матэрыялы да зводнага фразеалагічнага слоўніка)</i>	33
<i>Кажамякіна Н. В. (Гродна). Трапнае слова маіх землякоў</i>	44
<i>Несцер С. В., Зубрык В. А. (Бярозаўка, Лідскі раён). З фразеалагічных россыпаў бярозаўскай гаворкі</i>	48
<i>Халопік В. В. (Гродна). З новых запісаў фразеалогіі Гродзеншчыны</i>	58
<i>Хлусевіч І. М. (Гродна). Адлюстраванне варыянтнасці фразеалагізмаў у «Фразеалагічным слоўніку Косаўшчыны» Алеся Зайкі</i>	61
<i>Якалцэвіч М. А. (Гродна). Рэлігійныя ў прыказках Гродзеншчыны</i>	66
АНАМАСТЫКА	74
<i>Богдан П. А. (Гродна). Мянускі жыхароў вёскі Рацічы Гродзенскага раёна</i>	74
<i>Гузевіч Н. І. (Гродна). Мікратапанімія вёскі Лойкі Гродзенскага раёна і яе наваколля</i>	78

<i>Кавальчук А. І. (Гродна). Мянущкі жыхароў вёсак Пушчыкі і Загорані Свіслацкага раёна.....</i>	84
<i>Сіплівеня Ж. С., Бубновіч І. І. (Гродна). Колераабзначэнні як лексічная аснова для ўтварэння мянушак.....</i>	87
<i>Урбановіч З. А., Лоскат Д. С. (Дабраволя, Свіслацкі раён). Матывацыйная аснова анамастычных адзінак аграгарадка Дабраволя Свіслацкага раёна.....</i>	94
<i>Урбановіч З. А., Лоскат Д. С. (Дабраволя, Свіслацкі раён). Антрапанімічны слоўнік аграгарадка Дабраволя Свіслацкага раёна.....</i>	98
<i>Янушкевіч С. А. (Гродна). Лексіка-семантычныя тыпы айконімаў Ёўеўшчыны.....</i>	114
ЛІТАРАТУРНАЕ І ФАЛЬКЛОРНАЕ КРАЯЗНАЎСТВА.....	125
<i>Буднік І. Ф. (Гродна). Макар Краўцоў – аўтар беларускага гімна.....</i>	125
<i>Вайцяховіч М. А. (Гродна). Аляксей Міхайлавіч Пяткевіч – педагог-асветнік, краязнаўца, літаратуразнаўца.....</i>	134
<i>Казлоўскі Р. К. (Гродна). З глыбінь народных:</i>	
<i>Купалле на Гродзеншчыне.....</i>	139
<i>Міхно Н. Ф. (Гродна). Шляхамі прататыпаў Коласавых герояў з аповесці «У палескай глушы».....</i>	144
<i>Пракопчык М. М., Рошчын С. М. (Гродна). Функцыя адзення ў мастацкім свеце апавяданняў Вячаслава Адамчыка (на прыкладзе зборнікаў «Дзікі голуб», «Дзень ранней восені»).....</i>	146
<i>Прышчэпчык С. П. (Гродна). Гродзеншчына ў сцэнарыях фільмаў па творах Васіля Быкава.....</i>	154
<i>Руцкая А. В. (Гродна). «Што ў душы засталася»: кніга ўспамінаў Надзеі Дземідовіч «Век так ня будзе».....</i>	158
<i>Сабуць А. Э. (Гродна). Асобасны фактар у мастацкай публіцыстыцы Дануты Бічэль (эсэ «Мурожныя Біскупцы»).....</i>	161
<i>Тарасава С. М. (Гродна). Жанрава-стылёвыя асаблівасці паэм Людмілы Кебіч (на прыкладзе зборніка «Рай для адзіноты»).....</i>	167
<i>Ушкевіч П. М. (Гродна). Валянцін Блакіт – прэзаіт з кагорты супрацоўнікаў газеты «Гродзенская праўда».....</i>	173
ПРЫНЯТЫЯ СКАРАЧЭННІ.....	177

Навуковае выданне

**ФІЛАЛАГІЧНАЕ КРАЯЗНАЎСТВА ГРОДЗЕНШЧЫНЫ:
МАТЭРЫЯЛЫ І ДАСЛЕДАВАННІ**

Зборнік навуковых артыкулаў

Заснаваны ў 2012 годзе

Выпуск 8:

ДА 95-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ
ПРАФЕСАРА І. Я. ЛЕПЕШАВА

Выдаецца ў аўтарскай рэдакцыі

Адказныя за выпуск: *М. А. Даніловіч, А. Э. Сабуць*

Тэхнічнае рэдагаванне: *А. С. Франко, М. У. Вахмяніна*

Камп'ютарная вёрстка: *І. П. Зімніцкая*

Падрыхтоўка вокладкі: *А. І. Собалева*

Падпісана да друку 05.12.2019. Фармат 60×84 ¹/₁₆.

Папера афсетная. Рызаграфія. Гарнітура Times.

Ум. друк. арк. 10,46. Ул.-выд. арк. 12,5. Тыраж 33 экз. Заказ 080

Выдавец і паліграфічнае выкананне:

Установа адукацыі

«Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Янкі Купалы».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў

№ 1/261 ад 02.04.2014.

Вул. Ажэшкі, д. 22, 230023, Гродна

ISBN 978-985-582-303-3

9 789855 823033 >